

УКРАЇНСЬКЕ
ГЕОГРАФІЧНЕ
ТОВАРИСТВО

UKRAINIAN
GEOGRAPHICAL
SOCIETY

*«УКРАЇНСЬКА
ГЕОГРАФІЯ:
СУЧАСНІ ВИКЛИКИ»*

Том III

Київ – 2016

УДК 910.001(911.0+528.0(477))

ББК 26.8(4 Укр)

У 45

У 45 Українська географія: сучасні виклики. Зб.наук. праць у 3-х т. – К.: Прінт-Сервіс, 2016.
– Т. III. – 222 с.

*У збірнику наукових праць розглядаються теоретичні та прикладні проблеми сучасної географії, подаються результати географічних досліджень, проведених у різних регіонах України.
Для науковців, студентів, усіх, хто цікавиться географією у всіх її проявах.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ.

Олійник Я.Б. – член-кор. НАПН України, д-р ек. наук, проф. (*відповідальний редактор*)

Балабанов Г. В. – д-р геогр. наук, проф.

Бортник С.Ю. – д-р геогр. наук, проф. (*заступник відповідального редактора*)

Воровка В.П. – канд. геогр. наук, доц.

Гожик П.Ф. – акад. НАН України, д-р геол.-мін. наук, проф.

Гродзинський М.Д. – член-кор. НАН України, д-р геогр. наук, проф.

Денисик Г.І. – д-р геогр. наук, проф. (*заступник відповідального редактора*)

Зеленська Л.І. – д-р геогр. наук, проф.

Ковальчук І.П. – д-р геогр. наук, проф.

Лісовський С.А. – д-р геогр. наук, проф.

Масляк П.О. – д-р геогр. наук, проф.

Мезенцев К. В. – д-р геогр. наук, проф.

Мельнійчук М.М. – канд. геогр. наук, доц.

Муніч Н.В. – канд. пед. наук, доц

Ободовський О.Г. – д-р геогр. наук, проф.

Олещенко В.І. – заслужений юрист України, канд. геогр. наук, доц

Осадчий В.І. – член-кор. НАН України, д-р геогр. наук, проф.

Немець К.А. – д-р геогр. наук, проф.

Палієнко В.П. – д-р геогр. наук, проф.

Пересадько В. А. – д-р геогр. наук, проф.

Петлін В.М. – д-р геогр. наук, проф.

Поп С.С. – д-р фіз.-мат. наук, проф.

Руденко В.П. – д-р геогр. наук, проф.

Руденко Л.Г. – акад. НАН України, д-р геогр. наук, проф.

Сосса Р.І. – д-р геогр. наук, проф.

Топчієв О.Г. – д-р геогр. наук, проф.

Черваньов І.Г. – д-р техн. наук, проф.

Шаблій О.І. – д-р геогр. наук, проф.

Шищенко П.Г. – член-кор. НАПН України, д-р геогр. наук, проф.

Цвелих Є.М. – *відповідальний секретар.*

Друкується за постановою Вченої ради Українського географічного товариства.

Рекомендовано до друку Вченою радою Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

**БІЛАНЧИН Ярослав, БУЯНОВСЬКИЙ Андрій,
ЖАНТАЛАЙ Павло, ТОРТИК Микола**

Одеський відділ

ГРУНТОВО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ТЕРИТОРІЇ БАСЕЙНУ КУЯЛЬНИЦЬКОГО ЛИМАНУ

Куяльницький лиман (Кл), всесвітньо відомий унікальними лікувальними грязями (пелоїдами) та ропою, в останні два десятиліття катастрофічно усихає-міліє, швидко втрачаючи здатність до відновлення природного ресурсного потенціалу. Серед головних причин обміління – глобальні зміни клімату (потепління і аридизація) та різке зменшення стоку річок і водотоків, які в нього впадають. Важливою причиною усихання лиману є також стан ґрунтів і земель його басейну.

Певну інформацію про 200-100-літнє минуле природно-господарських умов території басейну Кл та ґрунтового-рослинного покриву його території знаходимо у публікаціях І.У. Палімпсестова (1868), Ф.О. Петруня (1954), С.Т. Белозорова (1934). Як зазначає Петрунь, станом на 1883 рік орні землі в межах приморської зони Одеської області займали біля 48% площі, сінокоси – 16%, пасовища – 24%, а ділянок цілинного степу залишилось не більше 1% площі. По берегах лиманів і моря тягнулась смуга зарослів чагарнику і «терняків», з гаями бересту у верхів'ї Кл. В горизонті 0-15 см чорноземів південних перехідних до чорноземів звичайних містилось 5,35% гумусу, на 25-35 см – 4,86% і на 50-60 см - 2,35%.

В роботах І.У. Палімпсестова і С.Т. Белозорова знаходимо інформацію і про гідрологічні умови району в минулому. Зазначається, що по берегах Чорного моря, річок і лиманів у ті роки виклинювались численні джерела прісної води, які живили річки та лимани. Як пише Палімпсестов, це була вода атмосферних опадів, яка затримувалась рослинністю і не стікала зі схилів, а проникала в товщу ґрунту і поступала на підґрунтовий стік.

Тобто, погодно-кліматичні умови території району століття – два тому були менш посушливими, порівняно із останніми 15 роками, суттєво меншим у минулому був антропогенний прес на природно-екологічне середовище території, значно більшою була площа під трав'яною і чагарниково-деревною рослинністю як на вододілах, так і узбережно-берегових схилах до Кл та річок, які впадають у лиман; вміст гумусу у верхніх горизонтах чорноземів був на рівні 5%, ґрунти вирізнялись агрономічно цінною структурою верхніх

горизонтів, практично вся волога опадів проникала в ґрунт і поступала на підґрунтовий стік, який значною мірою живив впадаючі у Кл річки та лиман безпосередньо.

В числі антропогенних чинників усихання лиману та погіршення його екологічного стану - високий ступінь розораності (75%) вододільних та привододільно-схилових територій, а інколи й розорювання узбережних схилів, випасання тут худоби, вирубка лісонасаджень та пожари у посушливі літньо-осінні місяці, наявність сміття- і гноєзвалищ. Річки В. Куяльник, Долдока, Кубанка, які впадають у лиман, нині практично деградували: їхній стік перехоплюється численними ставками, русла заросли очеретом. Ситуацію різко погіршує несанкціонований видобуток піску по руслу і в заплаві В. Куяльнику, для вивозу якого споруджуються поперечні переїзди через заплаву річки.

Нашими дослідженнями 2015 р. було охоплено широкий спектр природно-господарських умов та ґрунтово-рослинного покриву території лівобережжя Кл та Куяльницько-Хаджибейського міжлимання залежно від літолого-геоморфологічної будови поверхні, господарського використання, стану природної і культурної рослинності, неоднорідності ґрунтів на рівні типів і підтипів за потужністю і будовою профілю та проявами ерозії, карбонатністю, солонцюватістю і засоленістю.

Встановлено, що відмінності ґрунтів і ґрунтового покриву, а відповідно й їх виробничо-екологічного стану в межах характеризуваної території зумовлені головно місцезнаходженням в межах трьох ландшафтно-геоморфолого-гіпсометричних рівнів:

- міжлиманно-міждолинних хвилясто-рівнинних вододілів і привододільних спадистих схилів;
- прибережно-берегових схилів до долини лиману і р. В. Куяльник, розчленованих балками, ярами і ускладнених зсувами;
- заплав і низьких надзаплавних терас лиману і впадаючих в нього річок і пересихаючих влітку водотоків.

В межах домінуючого рівня міжлиманно-міждолинних вододілів і привододільних схилів сформувались чорноземи звичайні на півночі району і чорноземи південні в середній і південній частинах його території. З наближенням до півдня посилюються ознаки перехідності чорноземів південних до темно-каштанових ґрунтів, що знаходить своє відображення в наростанні каштанової буризи поверхні і горизонтів профілю, ознак залишкової (фізичної) і хімічної (натрієвої) солонцюватості. В найбільшій мірі ці ознаки проявляються на крайньому півдні басейну Куяльницького лиману і

спадистих схилах вододільних рівнин до Куяльницького і Хаджибейського лиманів. Чорноземи розорюваних привододільних схилів більше 1-2⁰ на переважаючій площі слабоеродовані, в меншій мірі середньо- і локально навіть сильноеродовані.

Геоморфолого-гіпсометричний рівень прибережно-берегових схилів до долини лиману і р. В. Куяльник характеризується виключною неоднорідністю мезо- і мікрорельєфу та літології поверхні, чим зумовлюється доволі значна неоднорідність і строкатість сформованих тут ґрунтів. Схили пересічно круті, на окремих ділянках обривисті, глибоко розчленовані ярами, балками і долинами впадаючих у лиман річок і водотоків, з відслоненнями неоген-четвертинних щільних глин, пісків і понтичних вапняків. Більш спадисті схили характерні для верхів'я лиману і долини р. В. Куяльник. Поверхня схилів ускладнена зсувами, а інколи і фрагментами надзаплавних терас. Умови ґрунтоутворення на схилах суттєво відмінні від умов плакорних територій за водним і температурним режимами і залежно від ступеня ксероморфності ґрунти різняться за потужністю профілю і вмістом гумусу порівняно з плакорними аналогами. Фон ґрунтового покриву тут утворюють чорноземи і чорноземовидні ґрунти на лесах і лесоподібних суглинках, щільних глинах, пісках і елювії вапняків. Короткопрофільність цих ґрунтів обумовлена ксероморфністю умов їх утворення та процесами ерозії на ділянках землеробського використання. Фрагментарно зустрічаються і повнопрофільні різновиди ґрунтів на виположено-рівнинних зсувних останцях і фрагментах надзаплавних терас. В місцях виклинювання ґрунтових вод

утворюються мочари і мочаристі ґрунти, а також ґрунти різного ступеня лучнуватості і локальної заболоченості.

І насамкінець, в межах геоморфологічного рівня заплав і низьких надзаплавних терас лиману і впадаючих в нього річок і водотоків на делювіальних, алювіальних і лиманно-алювіальних відкладах сформувались ґрунти різного ступеня лучнуватості-оглеєності-заболоченості, солонцюватості і засоленості – лучнувато- і лучно-чорноземні, чорноземно- і алювіально-лучні, локально лучно-болотні, болотні і солончаки.

Результати вивчення морфології, речовинно-хімічного складу і властивостей ґрунтів басейну Куяльницького лиману загалом типові для ґрунтів регіону Північно-Західного Причорномор'я. Разом з тим очевидна тенденція до полегшення гранулометричного складу (приблизно на градацію), зменшення вмісту гумусу, знеструктурення верхніх горизонтів чорноземів в умовах землеробського використання. За вмістом гумусу в гор. Нор. чорноземи південні нині переважно слабогумусовані, а чорноземи звичайні – малогумусні і слабогумусовані. На ґрунтовій карті 1967 р. на всій території басейну Кл чорноземи діагностовано як малогумусні. Вірогідна причина тенденції до полегшення гранулометричного складу і дегуміфікації досліджуваних чорноземів – у прояві дефляції в останні 30-50 років і видуванні найбільш дисперсних (розміром менше 0,01 мм) частинок ґрунту. Основною же причиною дегуміфікації чорноземів регіону є зменшення поступання рослинних залишків і практичне припинення внесення органічних добрив в останні десятиріччя.

Результати визначення інших показників фізико-хімічної характеристики ґрунтів (рН, обмінно-вбирної здатності, карбонатності) загалом типові для Північно-Західного Причорномор'я. Звернемо лише увагу на карбонатність з поверхні еродованих чорноземів і лучнувато-чорноземних делювіально-наносних ґрунтів підніж спадистих схилів та дещо підвищені тут значення $pH_{\text{водн}}$ (зазвичай 8,2-8,5).

Узагальнюючи результати аналітичного вивчення ґрунтів обстеженої території, наголосимо на суттєвому погіршенні показників їхнього гумусового і агрофізичного стану в умовах посилення антропогенного пресу, прояву ерозійних процесів та глобального потепління клімату в останні десятиліття. Перш за все це наслідок розвитку процесів дегуміфікації ґрунтів, їх знеструктурення і ущільнення, зменшення вологості, водопроникності і фільтраційної здатності. В результаті суттєво знизилась значимість ґрунтів і ґрунтово-рослинного покриву загалом у формуванні гідрологічного режиму території басейну Кл, в чому, ймовірно, також одна із причин катастрофічного усихання лиману в останні десятиліття.